

Inleiding

Een andere verhouding tussen overheid en burger vergt een andere houding van zowel overheid als burger

Erik Boers, Dorien Brunt, Sjaak Evers en Saskia van der Werff

Over de noodzaak van de dialoog in de publieke ruimte

Nemo solus satis sapit, een citaat van Plautus^①, staat op één van de zuilen in de Statenzaal van het Provinciehuis in Den Bosch. ‘Niemand weet in zijn eentje genoeg’.

Om de complexe werkelijkheid te doorgronden en daarin zorgvuldig te handelen moet alle aanwezige kennis en wijsheid gebundeld worden. Daarin zit de noodzaak om samen na te denken, om met elkaar in gesprek te gaan. Zeker als die werkelijkheid aan grote veranderingen onderhevig is, zoals de huidige verschuiving in rolverdeling tussen overheid en burger.

Samen nadenken is echter minder eenvoudig dan het lijkt. Zet maar eens een groep welwillende mensen bij elkaar rond een belangwekkend vraagstuk. De kans dat daar een constructief gesprek ontstaat is zeer klein. Sommigen zijn veel aan het woord, anderen beduidend minder. Het gesprek vliegt alle kanten op. Voor je het weet staan er al actiepunten op het smartboard voordat het vraagstuk grondig is geanalyseerd. Kortom: het is verdraaid lastig om de aanwezige denkkraft te bundelen, om samen te denken als één hoofd. Daarom wordt de alom geuite wens om een dialoog te voeren zelden vervuld.

Hoe de monoloog en het debat de dialoog verdringen

In het publieke domein en in onze (sociale) media zijn de monoloog en het debat (afwisselende monologen) de dominante gespreksvormen. In deze gesprekscultuur is het hebben van een mening belangrijker dan het koesteren van ‘trage vragen’ en wordt besluitvaardigheid meer gewaardeerd dan bezonnenheid.

^① Romeinse toneelschrijver uit de derde eeuw voor Christus.

Mensen komen samen om zich te bezinnen: in de raadszaal, het dorpshuis, het conferentieoord. Maar de verleiding is groot om iets anders te doen dan bezinnen: stellingen poneren, posities innemen, stevig eigen meningen neerzetten. Gevraagd naar de reden hiervoor zegt men: 'Dan is het tenminste duidelijk'. Maar deze hang naar duidelijkheid is een gemaskeerde hang naar veiligheid: zonder een duidelijke eigen positie zal de ander je 'neerslaan' (de oorspronkelijke betekenis van 'debat') of 'uit elkaar slaan' (wat het woord 'discussie' van oorsprong betekent). Debat en discussie zijn geen vormen van geweldloze communicatie en dus zoeken deelnemers naar 'dekking': door vast te houden aan het eigen gelijk, geen onzekerheid uit te stralen, in algemeenheden te praten en als persoon buiten schot te blijven. Hoe groter de groep, des te sterker deze neiging - zeker als daar (sociale) media bij zijn. Want wij 'groepsdieren' ervaren de confrontatie met een groter publiek als buitengewoon bedreigend. Voor je het weet gaat de adrenaline met je aan de haal. In een 'één-op-één'-gesprek voelen wij ons meer op ons gemak en laten we makkelijker ons schild zakken. Dat is wellicht de reden dat veel debatten en discussies worden voorafgegaan door de nodige tweegesprekken: polsen, lobbyen, draagvlak creëren, aftasten, beeldvormen. Dat klinkt dialogisch, maar zorgt ervoor dat het formele openbare gesprek een soort rituele dans wordt, omdat de gedachtevorming in een eerder stadium heeft plaatsgevonden, binnen de eigen kring en niet in gezamenlijkheid.

Over de mogelijkheid van de dialoog in het publieke domein

Het met alle aanwezigen ter plekke samen nadenken in een onderzoekend gesprek is eenvoudig noch aantrekkelijk (voor de camera), want het is te traag, te vaag en meestal onbeslist. Is het gegeven deze monologische cultuur toch mogelijk om een bezinnende dialoog te voeren in en over het publieke domein? Is het mogelijk om publieke ruimten te creëren waar mensen gezamenlijk op voet van gelijkheid zich bezinnen op maatschappelijke vragen? Dat zijn de vragen die de aanleiding vormden voor het schrijven van dit boek.

Wij hebben veel ervaring met het voeren van onderzoekende socratische gesprekken binnen de omgeving van organisaties. Dat heeft ons geleerd dat het wel degelijk mogelijk is om bezinnende gesprekken te voeren in een van belangen doordrenkte omgeving. Maar die bedrijfscontext biedt een zekere veiligheid door de gezamenlijke bedrijvigheid, de doelstellingen van de betreffende organisatie en een zekere sturing door de hiërarchische en arbeidsvoorwaardelijke afhankelijkheid. In het publieke domein lopen de belangen meer uiteen en de emoties hoger op,

waardoor de setting onveiliger is. En de vraag is of het algemeen belang voor voldoende binding zorgt tussen de deelnemers om de moeite van het onderzoek aan te gaan en te doorstaan.

Hoe het kortstondig beslissen de bezinning verdringt

Naast de dominantie van de monoloog en het debat staat een andere hindernis het onderzoekende gesprek in de weg, namelijk de neiging om het bezinnen te laten domineren door het beslissen. Dat is in eerste instantie een algemene neiging van de mens (vandaar het corrigerende spreekwoord: 'Bezint eer ge begint'). Maar dit menselijke trekje heeft ook stevig beslag gelegd op het publieke discours: de (politieke) dadendrang staat nogal eens op gespannen voet met bezinning en zorgvuldige besluitvorming.

Het ontstaan van deze besluitvaardige gesprekscultuur hangt waarschijnlijk samen met de krachtige politiek-economische agenda's die vorm hebben gegeven aan het publieke domein in de afgelopen zestig jaar. De wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog en de opbouw van de verzorgingsstaat in de jaren zestig en zeventig vroegen om besluitvaardigheid en daadkracht om zo snel mogelijk te zorgen voor voldoende woningen, een goed functionerende infrastructuur, voldoende werk, goede scholingsmogelijkheden, sociale zekerheid en gelijke rechten en kansen voor iedereen.

Er werd van de overheid verwacht om op een efficiënte en rechtvaardige wijze te zorgen voor de totstandkoming hiervan. Besluitvaardigheid wint het van bezonnenheid. Crisisbeheersing, met name internationaal, maakt de laatste decennia een steeds groter deel uit van het politieke metier. Ook crises vragen om beslissingen. Bezinning lijkt dan af te leiden van de drastische maatregelen die op korte termijn genomen moeten worden.

In al die korte-termijndadendrang komt het bezinnen snel in de verdrukking. Dat is altijd een tekortkoming, zeker in tijden zoals de onze waarin belangrijke transitie's in het publieke domein plaatsvinden. De onderzoekende dialoog lijdt daaronder. Want beslisdrang maakt ongeduldig, terwijl een zorgvuldig gezamenlijk onderzoek, waarin ruimte is om goed naar elkaar te luisteren en de interpretatie van de ander tot je door te laten dringen, om tijd, geduld en aandacht vraagt. Bovendien nodigen voorgebakken besluiten uit tot een stellingname voor of tegen. En dat roept eerder op tot persoonlijk gelijk krijgen dan tot dialoog. Is er nog ruimte voor bezinning, vragen wij ons af. Waar is die ruimte dan? Waar kan

dit soort gesprekken het beste gevoerd worden? Voorheen gebeurde dat op partijbijeenkomsten, binnen de wetenschappelijke bureaus van politiek partijen. Maar die ruimten zijn grotendeels verleden tijd. En hoe kun je deze gesprekken positioneren ten opzichte van de ervaren noodzaak tot beslissen en handelen? Ook dat zijn vragen die aanleiding vormden voor het schrijven van dit boek.

Nieuwe vormen van democratie?

Het maatschappelijke onbehagen over onze moderne democratie groeit. Dit onbehagen uit zich onder andere in kiezersverzuim, leegloop van politieke partijen en kritiek op de effectiviteit van het openbaar bestuur. Echter, zoals David van Reybrouck^② het stelt, er is iets gek aan de hand met de democratie. We geloven niet meer in haar huidige vorm, maar we dragen het idee van democratie nog altijd een warm hart toe. Dit vertaalt zich in voorstellen en initiatieven om de democratie te moderniseren en te vitaliseren, zodat er op eigentijdse en effectieve wijze antwoorden gevonden kunnen worden op fundamentele maatschappelijke vragen van nu. De voorstellen gaan over het opnieuw inrichten en vormgeven van bestaande formele overlegorganen. En ook over nieuwe, vaak tijdelijke structuren die de burgers mogelijkheid bieden om ook buiten partijpolitieke kaders een bijdrage te leveren aan de aanpak van maatschappelijke onderwerpen. Er worden nieuwe publieke ruimten gecreëerd en opgeëist. Voorbeelden hiervan zijn de burgerkamers,^③ de verschillende experimenten met deliberatieve democratie,^④ de G1000-bijeenkomsten^⑤ en het recente burgerinitiatief 'Ons Geld'.^⑥ Maar vaak komen deze nieuwe vormen niet veel verder dan wat ze beloven: een bijdrage leveren (aan de besluit-

^②David van Reybrouck, *Tegen verkiezingen* (Amsterdam, De Bezige Bij, 2013).

^③Bas van Stokkom, *Rituelen van beraadslaging* (Amsterdam University Press, 2006) houdt een pleidooi voor het invoeren van nieuwe 'rituelen van beraadslaging' waarin de deelnemende burgers zich samen verdiepen in een onderwerp en niet simpel 'ja' of 'nee' kunnen kiezen. Zie ook essay 2.3 in dit boek.

^④In een deliberatieve democratie worden besluiten genomen op basis van weloverwogen argumenten van burgers. Van de verschillende deliberatieve initiatieven uit de afgelopen jaren, valt de Conventie rond de Ierse grondwet (Convention on the Constitution 2013-2014) op. Deze conventie bestond uit 100 deelnemers - 66 'gewone' gelote burgers, 33 politici en 1 onafhankelijke voorzitter. Deze groep had als taak de Ierse grondwet te herschrijven. De overheid selecteerde 8 thema's waarvoor zij geen compromis of oplossing had kunnen vinden. Elke maand werd gedurende een weekend één thema besproken, variërend van de minimumleeftijd om te kunnen stemmen tot en met het homohuwelijk. Het deliberatieve proces duurde een jaar. De aanbevelingen van de groep worden gebruikt voor referenda.

^⑤G1000 is een specifieke vorm van deliberatieve democratie. Er wordt een grote groep burgers via loting uitgenodigd om rond een bepaald onderwerp met voorstellen en ideeën te komen. Elk idee is welkom. Op basis van gezamenlijk vastgestelde criteria wordt een beperkt aantal ideeën verkozen en vervolgens uitgewerkt. Voorbeelden zijn te vinden op www.G1000.org/nl.

^⑥'Ons Geld' is een burgerinitiatief dat de manier waarop geld gecreëerd wordt ter discussie stelt. Het gebruikt theater, handtekeningenactie en informatie om publiek debat over dit onderwerp tot stand te brengen. Zie ook www.burgerinitiatiefongeld.nu.

vorming) door ideeën aan te reiken, voorkeuren uit te spreken - liefst digitaal, want dat is efficiënt.

Samen nadenken is er niet bij, al was het maar vanwege tijdsgebrek. Het zijn vormen van volksraadpleging die wel morrelen aan de bestaande representatieve democratie, maar deze niet echt vernieuwen, terwijl duidelijk wordt dat democratie steeds minder via de lijnen van de (ledenverliezende) politieke partijen loopt.

Het publieke eigen maken

Vanuit het ideaal van gelijke rechten en gelijke behandeling van iedereen heeft de overheid in de afgelopen zestig jaar op verschillende beleidsterreinen hard gewerkt aan uniforme oplossingen voor iedereen en overal. ⑦ In de loop van de tijd zijn echter steeds meer beperkingen van deze benadering zichtbaar geworden. Uniforme oplossingen doen geen recht aan situatiespecifieke omstandigheden en verantwoordelijkheden

die burgers en ondernemers zouden willen en kunnen dragen.

Waarom zou bijvoorbeeld een goed draaiende woningbouwcorporatie in het oosten van het land aan verantwoordelijkheden moeten inboeten omdat een corporatie in het westen van het land slechte investeringsbeslissingen heeft genomen?

De roep van burgers en (sociale) ondernemers om invloed op de publieke agenda en ruimte voor lokaal maatwerk is in de afgelopen twintig jaar steeds sterker geworden. Tegelijkertijd is de complexiteit en diversiteit van de samenleving toegenomen en is het inzicht gegroeid dat maatschappelijke vooruitgang (economisch, sociaal, ecologisch) het gevolg is van samenwerking van organisaties over de grenzen van de organisaties heen, van samenwerking tussen overheden, ondernemingen en onderwijs- en onderzoeksinstituten en van samenwerking tussen burgers, bedrijven en leveranciers. De ontwikkelingen gaan snel en in complexe situaties is geen enkele partij in staat om alleen de eindverantwoordelijkheid te dragen.

De participatiesamenleving

Tegen deze achtergrond verandert het perspectief op de rollen van overheid, burgers en ondernemers. We komen van een representatieve en uitvoerende overheid.

We bewegen in de richting van een netwerkende en participerende overheid.⑧ De

⑦ Deze paragraaf is gebaseerd op A.J. Kruijer en W. van der Zwaard, *Dat is onze zaak; over eigenaarschap in het publieke domein*. (Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2014).

⑧ Planbureau voor de leefomgeving (PBL) en Nederlandse school voor openbaar bestuur (NSOB). *Leren door doen, overheidsparticipatie in een energieke samenleving* (Den Haag, 2014), p.8.

netwerkende overheid nodigt burgers en private partijen uit om deel te nemen in de publieke opgaven. Bij de participerende overheid gaat het om iets anders. Het gaat niet om burgers die worden uitgenodigd of opgeroepen om met de overheid mee te denken, maar om burgers die zelf het initiatief nemen om ergens te doen wat de overheid voorheen deed of naliët. Ze betreden het publieke domein, maar niet op uitnodiging. Ze zetten zelf de stap, op eigen voorwaarden en op hun eigen manier. Zo is er sprake van een beweging vanuit de maatschappij zelf, door betrokken burgers en bedrijven die kansen en mogelijkheden herkennen, of soms ook uit nood geboren in beweging komen. Voor de overheid betekent dat een confrontatie met partijen die het zelf doen, geen toestemming vragen en soms ronduit concurreren met wat de overheid al doet.

Burgers richten zelf de openbare ruimte in, doen iets aan de verkeersveiligheid, willen duurzame energie produceren en leveren, bewaken de veiligheid in de wijk of nemen de opvang van asielzoekers op zich. De voorbeelden dragen bij aan het samenleven, maar ze schuren ook. Want het is nog maar de vraag of deze initiatieven gericht zijn op het publieke belang.

Men neemt graag initiatieven op terreinen waarin men zelf heeft geïnvesteerd. Maar hoe ontwikkel je een bredere blik? Hoe leer je afwegingen te maken waar meer belangen tegelijk op het spel staan? Hoe maak je je het publieke eigen? Dat is een hele kunst. Een kunst die te leren is en dus een leerweg vraagt. Het heeft geen zin om bevoegdheden bij burgers neer te leggen zonder hen te begeleiden in het ontwikkelen van een brede blik. Want dan zal de overheid terug (moeten) vallen op haar rol als vertegenwoordiger van het algemeen belang. En daarmee wordt het vinden van een nieuwe verhouding tussen overheid en burger alsnog de das omgedaan.

Publieke ruimte: daar waar je elkaar als gelijke ontmoet

Dit boek gaat over dialogen in de publieke ruimte. In het algemene spraakgebruik is een publieke ruimte een openbare, voor iedereen toegankelijke plek. Ook refereert dit begrip aan plekken waar mensen de ruimte hebben om publiekelijk hun zegje te kunnen doen. In dit boek gaat het om een andere publieke ruimte. Het gaat ons om publieke ruimte in de betekenis van een interpersoonlijke ruimte, waarin mensen elkaar als gelijken kunnen ontmoeten. Het is een ruimte waarin burgers vanuit hun verschillende rollen en verantwoordelijkheden als ondernemer, ambtenaar, belangenbehartiger et cetera, met elkaar in gesprek gaan over publieke vraagstukken.

De publieke ruimte is een waardevolle ruimte omdat zij voor een democratisch

rechtsbestel onontbeerlijk is.^⑨ Aan de hand van vijf vragen schetsen we de contouren van publieke ruimte zoals wij die voor ogen hebben. Een eerste vraag is waar die publieke ruimte ontstaat. Publieke ruimte ontstaat daar waar gelijke mensen in gesprek gaan over de publieke zaak; het is een ruimte die zich tussen mensen bevindt. Het lastige aan deze ruimte is dat ze tastbaar noch zichtbaar is. In metaforische zin lijkt deze tussenruimte op de lijst om een schilderij, die het verschil tussen schilderijen onderling benadrukt en het schilderij losmaakt van de achtergrond; dat doet een publieke tussenruimte ook. Zonder die tussenruimte gaan mensen op in de grote mensenmassa en wordt hun uniciteit aan het zicht onttrokken. Een tweede vraag is wie zich in de publieke ruimte bevinden. In de publieke ruimte ontmoeten gelijke burgers elkaar als partner in de wereld van de menselijke aangelegenheden en behandelen ze elkaar niet als instrument of object voor persoonlijke of collectieve doeleinden. Alle individuen die in die publieke ruimte actief zijn, zijn gelijkwaardig. Een derde vraag is wat burgers in die publieke ruimte doen. In de publieke ruimte gaan mensen met elkaar in gesprek over hun gezamenlijke wereld. Zolang mensen in gesprek zijn, zijn ze met elkaar verbonden. Een volgende vraag is waartoe burgers een dergelijke publieke ruimte zouden willen laten ontstaan. Burgers kunnen in de publieke ruimte hun verlangen naar vrijheid vervullen. Ze ervaren in de publieke ruimte de politieke vrijheid om, vrij van dwang door machtshebbers, gezamenlijk de richting van hun gemeenschap te bepalen. Een laatste vraag is hoe burgers dat gesprek met elkaar aangaan. Dat gesprek in de publieke ruimte is een bezinnend gesprek, omdat elk individu er zijn unieke perspectief op een vraagstuk kan vertellen. In het reflecteren over de verschillende perspectieven ontstaat er zicht op de gemeenschappelijke wereld. Het wordt duidelijk dat niemand hetzelfde is en dat we toch met elkaar in gelijkheid verbonden zijn. De publieke ruimte heeft volgens ons een betekenis van belang voor een democratische samenleving, omdat het een ruimte is waarin mensen politiek gelijk zijn.

Publieke dialoog: een verrijkt dialoogmodel voor publieke bezinning

In de jonge democratie van Athene, zo'n vijftiende eeuw geleden, streefde Socrates hetzelfde ideaal na: het gesprek onder burgers en politici (letterlijk: stadsbestuurders) meer helderheid en verdieping te verschaffen, met het oog op goed samenleven binnen dezelfde stadsmuren. De manier waarop hij dingen doorsprak (dialegethai, de wortel van ons woord 'dialoog') leverde elementen op die wij als

^⑨ Zie voor verdere uitwerking het essay 2.1.

uitgangspunt nemen voor bezinnende gesprekken in groepen met uiteenlopende belanghebbenden.

Socrates probeerde iemand tot inzicht te brengen door vragen te stellen, voorbeelden te onderzoeken, ervaringen te analyseren. Zijn uitgangspunt was dat je een inzicht niet verwerft door het voorgeschoteld te krijgen, maar alleen door zelf te denken. Dat wat in onze tijd een 'socratisch gesprek' wordt genoemd, is in feite een systematische reflectie op ervaring met als doel om leidende principes voor handelen helder te krijgen.

In de vorige eeuw heeft de Duitse filosoof, pedagoog en politicus Leonard Nelson (1882-1927) de socratische methode ontwikkeld voor het filosofieonderwijs.

Centraal in Nelsons aanpak staat het idee van de 'regressieve abstractie'. Dat houdt in dat, uitgaande van een concreet voorbeeld, 'teruggevraagd' wordt (regressie) naar de vooronderstellingen die aan het voorbeeld ten grondslag liggen. Door te onderzoeken welke vooronderstellingen we moeten hebben om bepaalde oordelen te kunnen vellen komen we de grondslagen, waarop die oordelen gebaseerd zijn, op het spoor. Aldus kunnen we algemene inzichten ontwikkelen (abstractie).

In een *socratisch gesprek* verken je eerst een thema en formuleer je een denkvraag. Dan zoek je er casuïstiek bij. Vervolgens selecteer je één casus die je zo nauwkeurig analyseert dat je zicht begint te krijgen op allerlei onderliggende vooronderstellingen.

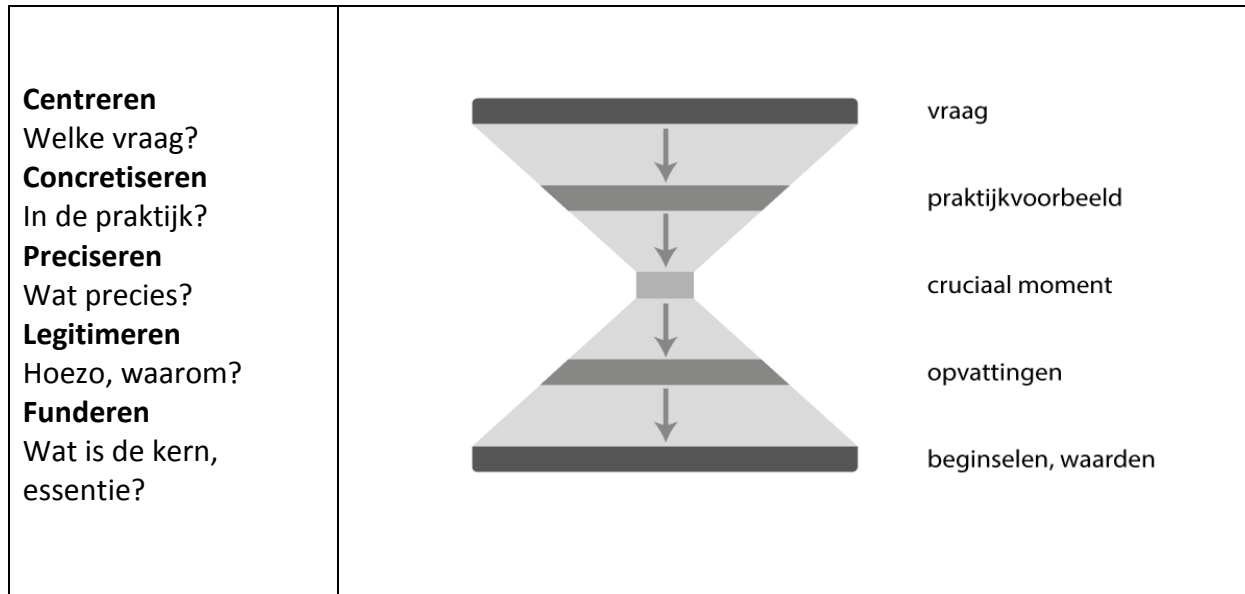
Voor wie er de tijd voor wil nemen biedt het socratische gesprek een onvergetelijke ervaring. De *socratische dialoog* is een aangepaste vorm van een socratisch gesprek. Deze vorm hebben wij destijds ontwikkeld om in beperkte tijd denkgesprekken in organisaties te kunnen voeren. De socratische dialoog begint met het opvragen van lastige praktijkgevallen die passen binnen het onderzoeksthema - zoals 'verantwoordelijkheid' of 'leiderschap'. We gaan dus niet op zoek naar fundamentele vragen rond het thema, maar vragen direct naar een situatie die men als lastig heeft ervaren en de 'gewetensvraag' die men wil onderzoeken. De stappen in deze socratische gespreksvormen zijn weergegeven in het schema van de 'zandloper'. Binnen het thema wordt een vraag geselecteerd. In het socratische gesprek ontstaat deze vraag op basis van een gezamenlijk onderzoek. In de socratische dialoog ontstaat deze vraag op basis van eigen ervaring. De vraag wordt getoetst aan een concreet praktijkvoorbeeld. De sturende opvattingen worden onderzocht, de essentie van het vraagstuk wordt blootgelegd en er wordt zicht op de juiste maatstaf voor handelen ontwikkeld. Deze elementen (selectie van een fundamenteel

vraagstuk, toetsing aan een concreet praktijkvoorbeeld, kritisch onderzoek van sturende opvattingen, blootleggen van de essentie in het vraagstuk, het ontwikkelen van een juiste maatstaf om hierin correct te handelen) zijn snel te her-

kennen in de vijf casestudies.⑩We geven deze onderdelen weer in de vorm van een zandloper:

Socratische methode:

(Voor een uitgebreide toelichting verwijzen we naar het betreffende essay in hoofdstuk 2.6)

Met dit boek bouwen wij de socratische methode van Leonard Nelson uit om deze toepasbaar te maken in de publieke ruimte. Hiermee pogen wij uitsluitel te geven over de vijf dilemma's bij vormen van beraadslaging, die de reeds geciteerde David van Reybrouck (voetnoot 2) aandraagt: de ideale groepsgrootte, de ideale gespreksduur, de ideale selectiemethode, de ideale beraadslagingsmethode en de ideale groepsdynamiek. (*Tegen Verkiezingen*, p.133).

Waar Socrates mensen aanspoorde tot 'zelfonderzoek', 'persoonlijke bezinning', mikken wij op 'publieke bezinning', vandaar de titel van dit boek. Naast 'ontmoeten' en 'bezinnen', wat de kerndoelen zijn van de socratische dialoog zoals die gewoonlijk wordt ingezet, is er in de publieke ruimte behoefte aan zicht op 'beslissen' en aan voortgaand 'beoefenen'. Zonder deze laatste twee activiteiten blijft het 'zelfonderzoek' in de lucht hangen, krijgt het goede leven geen vorm.

Bezinning is het doorslaggevende socratische element, maar deze bezinning dient ingebed te zijn in de bestuurlijke besluitvorming, zodat de opgedane inzichten vertaald kunnen worden naar zinvol beleid gericht op een rechtvaardige samen-

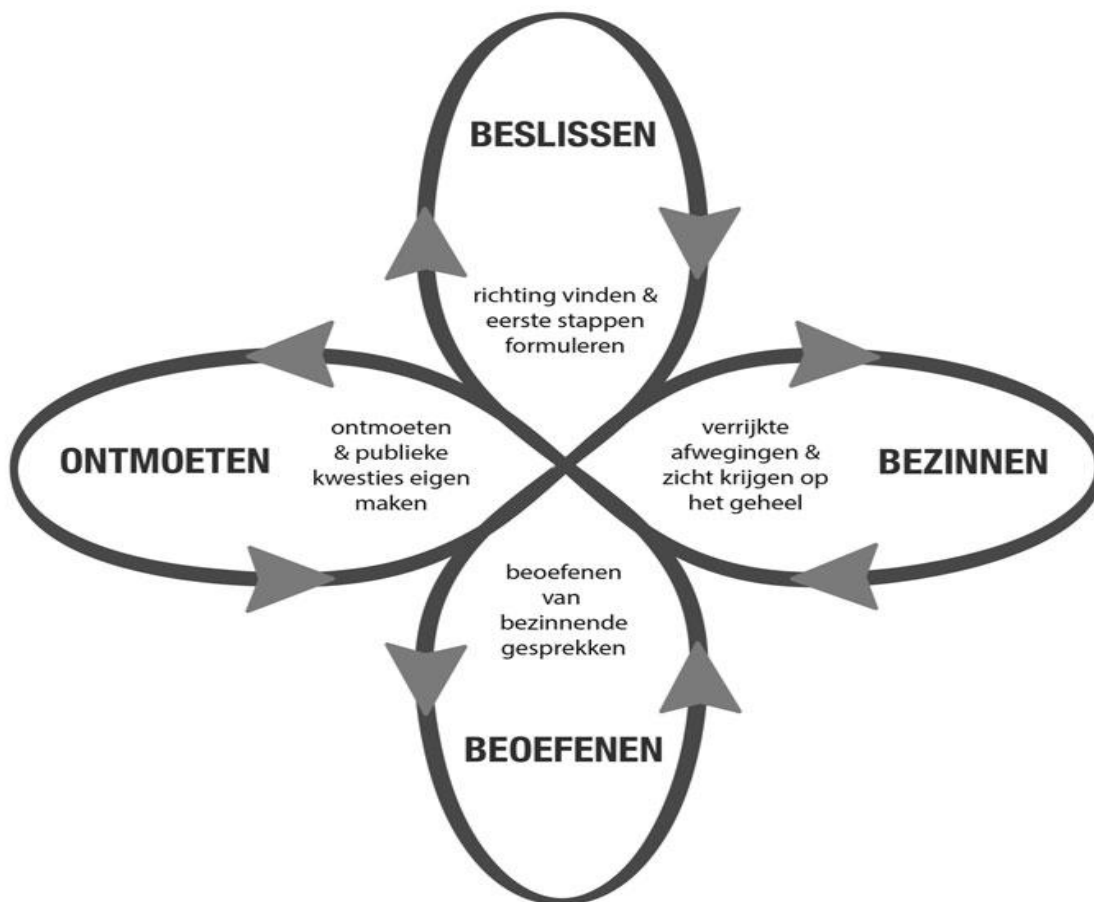
⑩Zie voor de achtergrond van deze methode hoofdstuk 2.6 van dit boek.

leving. Deze bezinning dient bovendien ingebed te zijn in een voortdurend oefenen, zodat alle betrokken partijen, inclusief burgers met hun particuliere initiatieven, blijven werken aan een brede blik, het oog hebben voor het algemeen belang. De publieke zaak (*res publica*) maak je je niet van de ene op de andere dag eigen. Dat vergt voortdurende oefening, herhaling, gewenning, verdieping en aanscherping.

Van zandloper naar dubbele lemniscaat

Omdat deze vier activiteiten ('ontmoeten', 'bezinnen', 'beslissen' en 'beoefenen') op elkaar ingrijpen - over elke beslissing kan immers weer bezonnen worden, wat een nieuw bijeenkomen vraagt, zodat er opnieuw geoefend kan worden - geven wij ze weer in de vorm van een dubbele lemniscaat.

Een lemniscaat is oorspronkelijk een (versierd) lint en wordt in de wiskunde gebruikt als symbool voor het oneindige. Hij vormt een soort liggende '8' waarvan je de lijn eindeloos kunt volgen. We hervormen de eerder genoemde 'zandloper' tot een lemniscaat en leggen hem op zijn zijde, met links 'ontmoeten' (centreren en concretiseren) en rechts 'bezinnen' (legitimeren en funderen). Eroverheen leggen we een verticale lemniscaat, met bovenin 'beslissen' en onderin 'beoefenen' (zie fi-

guur). Ook de lijn van deze figuur kun je eindeloos volgen: van links, naar rechts, naar boven, naar beneden, naar links, enzovoort. Een voortdurende oefening in publieke bezinning.

Stap voor stap zullen wij dit model van de publieke dialoog opbouwen aan de hand van vijf casestudies. In de afrondende conclusie van het eerste deel wordt het gehele model beschreven en nader toegelicht. De uitbouw van zandloper tot lemniscaat is ingegeven door de *lessons learned* in de praktijkervaringen uit het eerste deel van dit boek. Naar onze stellige mening wordt hierdoor de Vrije Ruimte^① die Socrates creëert in zijn gesprekken pas echt een publieke ruimte.

De opbouw van dit boek: ‘Ervaringen’, ‘Bespiegelingen’ en ‘Praktijkwijzers’

Ervaringen: we beginnen met het beschrijven van vijf exemplarische dialogen die model staan voor de wijze waarop een goed bezinnend gesprek gevoerd kan worden rond lastige maatschappelijke thema's. De beschreven dialogen vonden alle plaats rond thema's 'natuur en milieu' en 'gezondheid'. Dat zijn heel specifieke maatschappelijke sectoren, maar naar ons idee kunnen deze ervaringen vertaald worden naar andersoortige domeinen als 'sociaal beleid', 'ruimtelijke ordening' of 'cultuur'.^②

Het verloop van elke dialoog wordt nauwgezet beschreven, zodat de lezer zich een beeld kan vormen wat zich precies afspeelt tijdens zo'n gesprek en wat de impact daarvan is. Daarnaast geven wij aan welke concrete lessen getrokken kunnen worden uit deze ervaringen, zodat de lezer naar eigen inzicht vorm kan geven aan publieke bezinning binnen zijn of haar omgeving.

Bespiegelingen: het middelste deel van dit boek bevat een zestal essays die dieper ingaan op enkele fundamentele begrippen (en problemen) die opduiken in de casestudies:

- Wat is publieke ruimte?
- Bestaat die nog wel in onze vereconomiseerde samenleving?
- Waarom is iedereen zo gek op 'dialoog'?
- En hoeveel opvattingen bestaan daar wel niet over?

^① Zie J. Kessels, E. Boers en P. Mostert, *Vrije Ruimte: filosoferen in organisaties* (Amsterdam, Boom, 2002), hoofdstuk 1.

^② De casestudy 1.3 levert een eerste vertaling naar de context in het sociale domein.

- Is de dialoog een instrument voor beslissing of voor bezinning?
- Hoe openbaar kan of moet een bezinnend gesprek zijn?
- Gaan de (sociale) media niet al te snel aan de haal met de vertrouwelijke inhoud?
- Kun je op burgers bouwen of kunnen hun initiatieven en gesprekken tot verontrustende uitspraken en praktijken leiden?
- Wordt de socratische methode nog wel recht gedaan?

Dit tweede deel is bestemd voor lezers die de weerbarstige werkelijkheid onder ogen durven zien, voor hen die ervaren hebben dat concrete instrumenten, gespreksprotocollen en draaiboeken niet zaligmakend zijn.

Praktijkwijzers: het laatste deel van dit boek bestaat uit een verzameling gespreksmethodieken die zijn toegepast tijdens de verschillende dialogen zoals beschreven in het eerste deel. Dit biedt een nader inzicht in de manier waarop deze gesprekken daadwerkelijk vorm kunnen krijgen.

Want zoals eerder gemeld: een goed gesprek komt niet vanzelf tot stand, maar heeft vorm en regie. De aangereikte methodieken stellen de lezer in staat om op eigen leest geschoeid deze gesprekken tot stand te brengen. Want de publieke dialoog staat of valt met het voortgaand beoefenen daarvan, afgestemd op lokale en actuele omstandigheden.